

גדר מנהגי ודיני ימי בין המצרים

א

טעם הנוהגים שלא לאכול בשר

איתא במשנה (תענית כ"ו ע"ב): "משנכנס אב ממעטין בשמחה", וכ"פ הרמב"ם (הל' תעניות פ"ה ה"ו). ובטור (סי' תקנ"א) כתב: "ויש פרושים שמתענין מ"ז בתמוז ואילך, ויש מתענין מבשר ויין. וגרסין בירושלמי (תענית פ"ד ה"ה), מה יש ביניהם, בין מ"ז בתמוז לט"ב, כ"א יום משהובקעה העיר עד שחרב הבית, וי"א כנגד שלשה שבועים שהתענה דניאל. ומנהג אשכנז, היחידים נמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז ואילך, ומראש חודש ואילך נמנעים כולם מבשר ויין, זולת שבת שאוכלין ושותין כדרך כל השנה כולה". ובכלבו (ר"ס ס"ב והו"ד בקיצור בב"י שם) כתב: "משנכנס אב ממעטין בשמחה... ויש נמנעין מאכילת בשר משנכנס אב, לפי שאין שמחה אלא בבשר, ואע"פ כן אין צריכין להמנע מתבשיל שנתבשל בו הבשר, דלצעורי נפשיה קא מכוין, והא אצטער... וכתב ה"ר אשר ז"ל, וראיתי נשים יקרות שנמנעות מאכילת בשר ומשתית היין משבעה עשר בתמוז עד עשרה באב, ואומרות שכך קבלו מאימותיהן דור אחר דור. ונראה לי, משום דאמרינן בתלמוד במשנה, בשבעה עשר בתמוז בטל התמיד, וכן בעונותינו בטל נסוך היין. ויש מן האנשים שנהגו כן".

לפום ריהטא טעם הנוהגים מ"ז בתמוז עם טעם הנוהגים מ"ח אב אחד הוא, למעט בשמחה ולנהוג בגדרי אבלות. אלא שהנוהגים מ"ח אב נוהגים כפשוט המנהג, שרק משנכנס אב ממעטים בשמחה, ואילו הנוהגים מ"ז בתמוז החמירו למעט בשמחה כבר מ"ז בתמוז, שבו הובקעה העיר ובטל התמיד וניסוך היין.

אבל אחר העיון נראה יותר, דזה רק אי נימא דטעם המחמירים מ"ז בתמוז הוא כטעם שכתב הטור בשם הירושלמי, שבי"ז בתמוז הובקעה העיר, דלפי טעם זה מה שנמנעים היחידים מבשר ויין הוא משום שאין שמחה אלא בבשר ויין, ונמצא שמה שנמנעים מאכילת בשר הוא כדי למעט בשמחה, כמו אותם הנמנעים רק מ"ח אב.

אבל לפי הטעם שכתב הכלבו, שנמנעים מפני שבטל התמיד וניסוך היין, אם כן אין נמנעים מבשר ויין מחמת שהם משמחים, אלא כזכר לביטול בשר התמיד ויין הנסכים, ואם כן אין ממנהגם ראייה שמיעטו בשמחה מ"ז בתמוז, שלא נמנעו אלא מבשר ויין מטעם הנ"ל, אבל אין במנהגם גדר אבלות כלל, ולפ"ז לא מצינו מיעוט בשמחה וגדר אבלות אלא מ"ח אב, כדאיתא במתניתין.

אמנם קצת נראה מדברי הש"ס (ב"ב ס' ע"ב), שהמנעות זו היא מגדר אבלות. דהכי איתא התם: "ת"ר, כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן, בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין. אמרו לו, נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל. נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל. אמר להם, א"כ לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות. אפשר בפירות. פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים, אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים, שתקו. אמר להן, בני, בואו ואומר לכם, שלא **להתאבל** כל עיקר אי אפשר, שכבר נגזרה גזרה (רשב"ם, שכבר נגזרה גזירה, חורבן, ונתחייבנו להתאבל, דכתיב שישו אתה משוש כל המתאבלים עליה), **וללהתאבל** יותר מדאי אי אפשר, שאין גוזרין גזירה על הצבור, אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה... אלא כך אמרו חכמים, סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט, וכמה, אמר רב יוסף, אמה על אמה... עושה אדם כל צרכי סעודה ומשייר דבר מועט. מאי היא, אמר רב פפא, כסא דהרסנא וכו'". הרי משמע מדברי רבי יהושע לפרושים ומפירוש הרשב"ם, שההמנעות מבשר ויין, כזכר לביטול התמיד וניסוך היין, היתה מגדרי אבלות על החורבן. ואם כן לפ"ז גם אם נפרש שמנהג היחידים הנמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז הוא כזכר לביטול התמיד והיין בימים אלו, מ"מ גדר אבלות הוא, וא"כ ממנהג זה מצינו מקור למעט בשמחה ולנהוג גדרי אבלות, כבר מ"ז בתמוז, ודלא כפשוט המנהג, שאין ממעטים בשמחה אלא משנכנס אב.

אבל בשו"ת מהרש"ל (סי' צ"ב) נשאל: "מי שקיבל עליו שלא לאכול בשר בין המצרים ולא לשתות יין, אי שרי במרחץ או לא. אם נאמר, מאחר שהשוה אותה בקבלתו לאותו שבוע של ט' באב, א"כ יאסר נמי ברחיצה, או נימא, דווקא אכילת בשר קבל עליה ותו לא". והשיב המהרש"ל: "מתחילה צריך אתה לידע מקום החומרא של הפרושים הנמנעים מבשר ויין מבין המצרים, כי הוא חד מתלת טעמי. או משום כ"א יום שהתענה דניאל, ומאחר שקשה עליו להתענות מכל וכל, דלא מצי למצער נפשיה כ"כ וחושש דלא להוי חוטא, מתענה במקצת מבשר ויין, או משום דחשבינן כחדא פורענות, והיינו מה שאמר הנביא, כל אויביה השיגוה בין המצרים, והיינו מיום מ"ז בתמוז עד ט' באב, ובירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) נמי אמרינן, מה יש ביניהם מ"ז בתמוז עד ט' באב, כ"א יום משהובקעה העיר עד שחרב הבית, רצונו לומר, משום הכי מקבלין צערא בעלמא עלייהו כעין תענית כדפרישית, או משום האי טעמא שכתב הכל בו משום ר"מ, שהטעם הנמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז ואילך, מפני שביטל התמיד וניסוך היין. א"כ **לכל הני טעמי** ליכא שייכא ברחיצה. שהרי אפי' באותן תעניות הכתובים, כגון י' בטבת וי"ז בתמוז, שרי ברחיצה בתענית גופיה, כאשר פסק הא"ז להדיא, א"כ לא תלוי רחיצה בתענית כלל. ועוד, מניעת אכילת בשר תלוי בצער, ומניעות מרחץ תלוי באבילות, וחילופו באבל ממש. א"כ לא שייכי אהדדי, ואין מניעות מרחץ בכלל מניעת בשר".

מדברי המהרש"ל עולה לנו שפירש להיפך, שלפי כל שלשת הטעמים, אין ההמנעות מבשר מגדרי אבלות, אלא נחשבת תענית במקצת לצעורי נפשיה, ומש"ה מותרים הנוהגים להמנע מבשר ויין ברחיצה, כיון שמניעת רחיצה היא מגדרי אבלות, ואדרבא, מגדר אבלות לא שייך כלל לאסור בבשר ויין, ומש"ה באבל רח"ל הדין להיפך, שמותר בבשר ויין ואסור ברחיצה. ולפי דבריו על כרחך צ"ל, שלשון אבלות שנקט רבי יהושע בב"ב שם, לאו דוקא הוא.

והאמת, שכן נראה גם מדברי הכל בו הנ"ל, שכתב שגם הנמנעים מלאכול בשר, אין צריכין להמנע מתבשיל שנתבשל בו הבשר, "דלצעורי נפשיה קא מכוין, והא אצטער".

וכן איתא במג"א סי' תקנ"ח ס"ק ג' בשם המהרי"ל, על מה שכתב הרמ"א שם, שכשחל ת"ב בשבת ונדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר ולשתות יין ביום שני, אבל בלילה אסור מפני אבלות של יום: "דכמה מיני תענית של תשובה, אשכחן דאין לאכול במוצאי תענית בשר ויין". הרי דאינו מגדרי אבלות, אלא המשך התענית במקצת.

וכ"נ להדיא בתענית י"ג ע"א, שאכילת בשר אינה מגדרי אבלות: "אמר רבא, אבל מותר לרחוץ בצונן כל שבעה, מידי דהוה אבשרא וחמרא (פירש"י, מידי דהוה אבשרא וחמרא, דתענוג הן כצונן). אמר רבא, אבל אסור בצונן כל שבעה. מאי שנא מבשר ויין, התם לפכוחי פחדיה הוא דעביד. וכ"פ הרמב"ם (הל' אבל פרק ד הל' ו'): "נקבר המת, הרי זה מותר לאכול בשר ולשתות יין".

הרי שאכילת בשר ושתית יין אינה בגדר שמחה, אלא בגדר תענוג, שלא נאסר באבל, ולאכא דאמרי אינה אלא לפכוחי פחדא, ומותרת באבל.

ולכאורה קשה, הרי קי"ל דאין שמחה אלא בבשר ויין. ומצאתי תירוצ' לזה בדברי המאירי (במתני' תענית כ"ו ע"ב): שכתב שאף משנכנס אב ממעטים בשמחה, "אין לאסור מכאן אכילת בשר, וממה שאמרו, אין שמחה אלא בבשר, שמ"מ שמחת אכילה בלא בשר ליכא, אבל אכילת בשר בלא שמחה איכא". העולה מדברי המאירי, שהבשר אינו משמח, אלא ששמחה בסעודה אינה שלימה בלא בשר.

ואם כן לא מצינו כלל מקור ממנהג היחידים, למעט בשמחה כבר מ"ז בתמוז, דגדר מנהגם אינו מיעוט בשמחה, אלא כעין תענית לצעורי נפשיהו.

ב

מיעוט שמחה

אמנם בשם המהרי"ל (במנהגי מהרי"ל הל' ת"ב) איתא: "אמר מהרי"ל סג"ל, טוב למנוע מלברך זמן על שום פרי חדש כל בין המצרים, **כדי למעט שמחה**". עוד איתא (במנהגי מהרי"ל שם): "ומעשה בא' שקצב עם גוי לצייר ביתו, וטרם שגמר חל ר"ח אב, ושאל פי מהרי"ל סג"ל, וא"ל לא נכון לצייר כל בין המצרים, והואיל דקייץ עמו והתחיל יגמור, ואם יכול לפייסו בדבר מועט להמתין עד אחר ט' באב, תע"ב. הרי דהמהרי"ל ס"ל, דטוב למעט בשמחה בכל ימי בין המצרים, ולא רק משנכנס אב.

אמנם בשו"ת מהרי"ל (סי' ל"א, ה"ד בב"י סי' תקנ"א) קיצר יותר וכתב: "לברך שהחיינו בין המצרים כתוב בספר חסידים (סי' תתמ) דלא". וכ"פ בש"ע (שם סעי' י"ז): "טוב ליזהר מלומר שהחיינו בין המצרים על פרי או על מלבוש". ובמג"א (שם ס"ק מ"ב) כתב: "וטעם האיסור נ"ל, כיון דהזמן ההוא זמן פורענויות, אין לברך שהחיינו לזמן הזה. אבל אין הטעם משום אבילות, דהא לא מצינו שאבל אסור לברך שהחיינו, והעתיקו במ"ב (ס"ק צ"ח). וכן בשו"ת בנימין זאב (סימן קס"ג) כתב: "מצאתי בספר האגודה בברכות פר' כיצד מברכין משם ספר כל בו, דיש מספקין אם יש לברך זמן על פירות שבכרו בין י"ז לתמוז לט' באב, אם יכולין לברך עליהם לאחר ט"ב, כי החסידים אינם רוצים לאוכלן, וטעמא שאין רוצים לומר בזמן אבל וצער, שהחיינו לזמן הזה". הרי שנקטו, שהאיסור אינו בעצם החידוש ומטעם מיעוט שמחה, אלא מחמת שאין ראוי לברך ולהודות על שהגיענו לזמן של פורענות.

והנה האליה רבה (שם אות ד') פסק כהמהרי"ל, שאין לסייד ביתו בימי בין המצרים, וגם פסק (שם ס"ק י"ז), שאסור לחדש בגדים אפילו בשבת, שמותר לומר שהחיינו, משום שיש בזה ריבוי שמחה.

והמ"ב בשעה"צ (סי' תקנ"א ס"ק מ"ח) תמה על הא"ר (הנ"ל אות ד'): "ובאמת איני יודע טעם הא"ר, דבגמ' לא נזכר כי אם משנכנס אב ממעטין בשמחה, ולא קודם".

ג

טעם איסור נישואין ותספורת

והנה הרמ"א (בד"מ ס"ק ה' ובש"ע סעי' ב' וסעי' ד') כתב, שבמנהגים איתא, שאין נושאים נשים ואין מסתפרים מ"ז בתמוז. ולכאורה מוכח שנקט כהסוברים, שיש למעט בשמחה כבר מ"ז בתמוז. אבל יש לדחות, דבטעם איסור נישואין משנכנס אב כתב הב"י, שאי אפשר לפרש שהוא מטעם מיעוט שמחה, שהרי כתב רבינו האי גאון, שמי שאין לו בית חתנות כלל ואין לו אשה ובנים, ודאי שמחה של מצוה הוא, ואע"פ שהוא שמחה מותר, ועל כרחק "מה שאין נוהגין לישא אשה כלל, אפילו מי שאין לו אשה ובנים, משום דלא מסמנא להו מילתא".

ולענין תספורת כתב בערוך השלחן (שם סעי' ט"ז): "ודע, דאע"ג דכיבוס אין אנו מחמירים רק מר"ח, אבל תספורת אנו נוהגין לאסור מ"ז בתמוז, משום דתספורת אינו שכיח ככיבוס, ולכן בט' ימים לא יהיה ניכר איסורו, ולכן מאריכין אותו מן י"ז בתמוז". והאמת שכן מפורש בדברי הכלבו שהביא הב"י: "אין איסור לספר, אלא אותה שבת בלבד עד התענית, ולפני אותה שבת מותר. מכל מקום מנהג הזקנים שלא להסתפר כלל לפני אותה שבת, כדי שיכנסו ליום התענית כשהם מנוולים, וגוערין מאד למי שיספר".

וא"כ אין ראיה מדברי המנהגים והרמ"א לענין נישואין ותספורת, אם צריך למעט בשמחה מ"ז בתמוז.

ד

איסור ריקודים ומחולות

¹ אמנם מדברי המ"ב לא נראה כן, שעל מה שכתב הרמ"א (שם סעי' ד'): "ונוהגין להחמיר מתחלת ראש חודש לענין כיבוס, אבל תספורת נוהגים להחמיר מ"ז בתמוז", כתב המ"ב (שם ס"ק מ'): "מתחלת ר"ח, ולא קודם, שאין רוב הצבור יכולין לעמוד בו". דמשמע מדבריו, שאיסור תספורת מ"ז בתמוז הוא עיקר המנהג, ובאמת גם כיבוס היה ראוי לאסור מ"ז בתמוז, אלא שהיא גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה.

והנה המג"א (ס"ק י') כתב שנראה לאסור רקודים ומחולות מ"ז בתמוז, והא"ר (ס"ק ו') כתב שכן נהגו, וכ"פ המ"ב (ס"ק ט"ז). וצ"ב, דבשלמא הא"ר לשיטתו בזה, שפסק כהמהרי"ל, שיש למעט בשמחה כבר מ"ז בתמוז, ומטעם זה כתב שראוי שלא לסייד ביתו מ"ז בתמוז, וכן שלא לאכול פרי חדש מ"ז בתמוז כדי למעט בשמחה, וכן שלא לחדש בגד חדש אפילו בשבת, כדי שלא להרבות שמחה. וא"כ לשיטתו שפיר פסק, שגם ריקודים ומחולות אסורים. אבל המג"א שאסר לאכול פרי חדש רק מחמת שאין ראוי לומר שהחיינו על זמן פורענות, ומוכח שנקט שאין איסור בעצם החידוש, לכאורה לא היה לו לאסור רקודים ומחולות.

ונראה שצריך לחלק לשיטתו, דרקודים ומחולות חמירי טפי, כיון שכל תכליתם כדי להתעורר לשמחה על ידם, ובזה מודה שאסור כבר מ"ז בתמוז, ולא דמי לאכילת בשר ושתיית יין וסיווד ביתו ואכילת פרי חדש ולבישת בגד חדש, שאינם נעשים **כדי** לשמחה, אלא **שכתוצאה** מהם יש שמחה, ובזה ס"ל להמג"א, שלא החמירו.

אבל דברי המ"ב צריכים לעיון טובא, שהרי כתב להדיא בשעה"צ הנ"ל, שלא מצינו חיוב למעט בשמחה, אלא משנכנס אב, ואם כן לא היה לו לאסור רקודים ומחולות, כיון שלשיטתו לא מצינו חיוב למעט בשמחה אלא משנכנס אב, וצ"ע.

תשעת הימים

ה

משנכנס אב ממעטין בשמחה

משנה (תענית כ"ו ע"ב): "משנכנס אב ממעטין בשמחה. שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה - אסור מלספר ומלכבס".

בגמ' (יבמות מ"ג ע"א): "תנן, שבת שחל תשעה באב בתוכה - אסור לספר ולכבס, ובחמישי מותר, מפני כבוד השבת; ותניא, קודם הזמן הזה, העם ממעטין בעסקיהם מלישא ומליתן, מלבנות ולנטוע, ומארסין אבל לא כונסין, ואין עושין סעודת אירוסין.

ממעטין בעסקיהם מלישא וליתן: תוספות מגילה (ה' ע"ב): ממעטין במשא ומתן - פי' של שמחה, דומיא דבנין ונטיעה דבסמוך, אבל שאר בנינים שרו, ואין לך משא ומתן גדול מזה".

עוד בתוס' שם: "ממעטין - רוצה לומר שלא יהו ששים כלל... אבל אין לפרש ממעטין אבל ששים קצת, דאם כן היה לו לפרש השיעור, מה הוא קורא ממעט".

תוספות יבמות (מ"ג ע"א): "מלישא וליתן מלבנות ולנטוע - בפרק בתרא דתענית [בירושלמי] מוקי בבנין ונטיעה של שמחה, כגון אבורנקי של מלכים. וי"מ דמשא ומתן נמי איירי בשל שמחה, כגון צרכי חופה. ואין נראה, דלא אסר אלא סעודה עצמה. ונראה דריבוי משא ומתן קא אסר, שימעטו יותר מבשאר ימים.

עוד מצינו בפמ"ג סי' תקנ"א (א"א ס"ק ז', ה"ד במ"ב שם ס"ק י"א) שכתב, שמסחר בכלי כסף הוא ג"כ בכלל מו"מ של שמחה, שצריך למעטו לגמרי.

א"כ שתי שיטות באיסור מו"מ: שיטה א: מו"מ של שמחה, כגון צרכי חופה, ולפ"ז ממעטים היינו לגמרי. ובפמ"ג מוסיף שגם דברים המשמחים, כמו כלי כסף. ולפ"ז ה"ה בזה"ז שאר דברי מותרות, כמו חנויות למתנות ותכשיטים ופרחים וכיו"ב. **שיטה ב:** כל מו"מ, ולפ"ז הכוונה למעט מכרגיל. וכתבו הפוסקים שבזה"ז מקילים בזה, כיון שהכל בכלל פרנסתנו. (אבל במו"מ של שמחה כתב בשעה"צ ס"ק י"ג, שטוב להחמיר גם בזה"ז כהמג"א.)

ו

שבוע שחל בו

על דברי המשנה - שבת שחל תשעה באב להיות בתוכה - אסור מלספר ומלכבס, איתא בגמ' (תענית כ"ט ע"ב): "אמר רב נחמן, לא שנו אלא לכבס וללבוש, אבל לכבס ולהניח מותר, ורב ששת אמר, אפילו לכבס ולהניח אסור. אמר רב ששת, תדע, דבטלי קצרי דבי רב. פירש"י, אפילו לכבס ולהניח - כדי שילבוש לאחר זמן לאחר תשעה באב - אסור, דנראה כמסיח דעתו, שעוסק בכיבוס בגדים.

בביאור דברי רש"י, נראה לומר, דלא מחמת הטירחא המרובה שבמלאכת הכיבוס, נראה כמסיח דעתו מן האבלות, דהרבה מלאכות יש, שטורחים בהם הרבה יותר, ואעפ"כ לא נאסרו. אלא דדרך האבל הוא, שאין נותן לב על עצמו, ומזניח בגדיו ושעריו מחמת צער, ומש"ה כשאינו נוהג כן, אלא דואג לנקיון בגדיו וליופי שער, נראה ע"י זה כמסיח דעת מן האבלות.²

ונראה לחלק בין גדר הדברים שנאסרו משנכנס אב, ובין גדר הדברים שנאסרו בשבוע שחל בו ת"ב. דמשנכנס אב הצריכו רק למעט בשמחה, וכלשון מתניתין - "ממעטין בשמחה". ואילו לענין איסור כיבוס בשבוע שחל בו איתא בברייתא שם: "ונוהג **אבל** מראש חדש ועד התענית, דברי רבי מאיר. רבי יהודה אומר, כל החדש כולו אסור, רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו אסור אלא אותה שבת בלבד". הרי דהאיסור לספר ולכבס, שנוהג לתנא דמתניתין רק בשבוע שחל בו, הוא הנהגת אבלות, ולא רק מיעוט בשמחה.

² וכ"נ מדברי התרומות הדשן (ח"א סי' קנ"ב) שכתב: "מתוך הסברה נראה להתיר לנשים עבריות לכבס בגדים לגויים בשבת זו, שהרי אין איסור כיבוס בשבת זו משום דאסור במלאכה, אלא כדי למעט בשמחה **ולהראות האבלות**, והא לא שייך בכיבוס בגדי הגויים. אמנם סובר אני להחמיר משום דאיכא למיחש למראית העין, עכ"ל. אלא שהב"י (שם) הביא דבריו וכתב: "ואני אומר דהכי משמע בירושלמי לאסור, דגרסינן התם בפרק בתרא דתעניות (ה"ו) - הדין קצרא אסיר ליה מעבד עבדתי, ומשמע דבכל גוונא קאמר, לא שנה דישאל לא שנה דגוים", ויל"ע אם כוונתו לחלוק גם בטעם איסור כיבוס.

והחילוק הוא, שאבלות היא הנהגה שמראה הצער על מה שחסרנו ואיבדנו, ואילו מיעוט שמחה הוא כדי להתפלל על העתיד כמש"ת.

דהנה אותם ענינים שנאסרו משנכנס אב, מצינו ענינים אלו גם בסדר תעניות שעושים על הגשמים, שכשעברו ולא נענו, ממעטים בשמחה ככל הנ"ל, כדאיתא במתניתין תענית י"ב ע"ב, ושם בודאי אין שייכות כלל לאבלות על העבר, אלא שמתחילה מצערים עצמם ע"י התענית, וכשלא נענו מצערים עצמם יותר ע"י ענינים אלו, כדי לעורר עצמם יותר להרגיש הצורך בגשמים.

ולפ"ז נראה, שכמו שכשלא ירדו גשמים, מרגישים חסרון הגשמים ומצערים עצמם לקבל גשם, כן מיעוט השמחה משנכנס אב, הוא גזירה שגזרו שיצער אדם עצמו על שאין לנו לא בית ולא קרבן ולא כהן מכפר, כדי לעורר צפיה גדולה יותר מבכל השנה לבנינו.

אבל בשבוע שחל בו, גזרו לנהוג עניני אבלות על חורבן הבית, והיינו שגזרו להתאבל על העבר, כמו שמתאבל ל"ע על מת, וזהו ענין נוסף על מה שהצריכו משנכנס אב, לעורר יותר את הרגשת חסרון ביהמ"ק, כדי ליחל לבנינו.

ושו"מ ב"י בשם תה"ד וב"ח ס"ס תקס"ב, שתעניות שמתענים בימי בין המצרים, הן תעניות על לשעבר, משא"כ תעניות דאנשי מעמד ועל הגשמים, עיי"ש, ואינו מתאים לכאורה לדברי המהרש"ל הנ"ל לענין בשר ויין, שמטרת תענית היא לצער עצמו, וגם לא למה שכתבנו פה, שענין דואג ואונן הוא שע"ז יתעורר לבקש. ונראה שצריך להוסיף ביאור בדבריהם, שהרי הרמב"ם שכתב שצריך להיות דואג ואונן, הביא ראיה מפסוק באיכה – מה יתאונן וכו', וההמשך שם הוא – נחפשה דרכינו ונחקרה ונשובה אל ד'. וא"כ על כרחך צריך לפרש בכוונת הב"י בשם תה"ד והב"ח, שתענית מטרתה להרגיש הצער על מה שאבד, כדי שיבא לבקש, משא"כ אבלות היא רק כדי להראות שאינו מזלזל במה שאיבד.

ז

הדברים שבהם ממעטים, הם אותם שנאסרו במקצת כל השנה זכר לחורבן

ונראה לבאר למה גזרו חז"ל למעט בשמחה דוקא בענינים אלו של א. מו"מ ב. בנין ונטיעה ג. נישואין ד. סעודת אירוסין על פי דברי הגמ' בבבא בתרא ס ע"ב שהובאה לעיל: ת"ר, כשחרב הבית בשניה, רבו פרושין בישראל שלא לאכול בשר ושלא לשתות יין. נטפל להן ר' יהושע, אמר להן, בני, מפני מה אי אתם אוכלין בשר ואין אתם שותין יין. אמרו להן, נאכל בשר שממנו מקריבין על גבי מזבח, ועכשיו בטל. נשתה יין שמנסכין על גבי המזבח, ועכשיו בטל. אמר להם. א"כ, לחם לא נאכל, שכבר בטלו מנחות. אפשר בפירות (רשב"ם, ויפה אמרת, ונפרוש גם מן הלחם). פירות לא נאכל, שכבר בטלו בכורים. אפשר בפירות אחרים. מים לא נשתה, שכבר בטל ניסוך המים. שתקו. אמר להן. בני, בואו ואומר לכם. שלא להתאבל כל עיקר אי אפשר – שכבר נגזרה גזרה, ולהתאבל יותר מדאי אי אפשר – שאין גוזרין גזירה על הצבור אא"כ רוב צבור יכולין לעמוד בה, דכתיב (מלאכי י'), במארה אתם נארים ואותי אתם קובעים הגוי כולו. אלא כך אמרו חכמים, סד אדם את ביתו בסיד, ומשייר בו דבר מועט. וכמה, אמר רב יוסף, אמה על אמה. אמר רב חסדא, כנגד הפתח. עושה אדם כל צרכי סעודה, ומשייר דבר מועט. מאי היא, אמר רב פפא, כסא דהרסנא. עושה אשה כל תכשיטיה, ומשיירת דבר מועט. מאי היא, אמר רב, בת צדעא, שנאמר (תהלים קלז), אם אשכחך ירושלים תשכח ימיני תדבק לשוני לחכי וגו'. מאי על ראש שמחתך, אמר רב יצחק, זה אפר מקלה שבראש חתנים. א"ל רב פפא לאבבי, היכא מנח לה, במקום תפילין, שנאמר (ישעיהו ס"א), לשום לאבלי ציון לתת להם פאר תחת אפר. וכל המתאבל על ירושלים, זוכה ורואה בשמחתה, שנאמר (ישעיהו סו), שמחו את ירושלים וגו'.

מדברי רבי יהושע עולה, שמעיקר הדין היו צריכים באמת לגזור, זכר לחורבן הבית, שלא יבנו בתים כלל, אלא שזו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, ועל כן התירו לבנות ולסוד ביתו, וגזרו רק שישיר אמה בביתו, זכר לחורבן.

וכן זכר לביטול כפרת ישראל באכילת מזבח ובאכילת כהנים ובעלים מתכפרים, היה מקום לגזור, שלא יעשו סעודות שמחה כלל, שהרי שלחן דומה למזבח, ועכשיו שאין מזבח, שלחנו של אדם מכפר. אלא שגם זו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, וגזרו רק שישיר דבר אחד בצרכי הסעודה.

וזכר לביטול כפרה ע"י בגדי כהונה (דאיתא בערכין ט"ז ע"א, מה קרבנות מכפרין, אף בגדי כהונה מכפרין), היה להם לגזור, שלא יעשו בגדים חדשים כלל, אלא שאף זו גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, וגזרו רק שתשייר אשה בתכשיטיה.

וזכר לביטול דבקות כנס"י בקב"ה, שהיו הכרובים מעורים זב"ז, היה להם לגזור שלא לישא אשה כלל (על דרך שאמר רבי ישמעאל בן אלישע להלן שם), אלא שזו היא בודאי גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה, שנמצא ח"ו זרעו של אברהם כלה מאילו (כמו שאמר רבי ישמעאל בן אלישע שם), וגזרו רק לשים אפר מקלה בראש חתנים.

ע"פ הנ"ל יש לבאר, מה ראו חכמים לגזור למעט בשמחה משנכנס אב, דוקא בענינים הנ"ל: א. בנין של שמחה ב. מו"מ של שמחה ג. שלא לעשות סעודת אירוסין ד. שלא לכנוס:

דמגמ' ב"ב הנ"ל חזינו, שגזרו לעשות היכר לחורבן, באותם ענינים שבהם ניכר ביותר הדמיון למקדש. וגם חזינו מגמ' זו, שהיה מקום לאסור בענינים אלו יותר ממה שאסרו, אלא שראו שאין הציבור יכולים לעמוד בזה, כמשנ"ת.

ומעתה י"ל, דאמנם לאסור ענינים אלו כל השנה, זו היא גזירה שאין הציבור יכול לעמוד בה. אבל משנכנס אב עד אחר ת"ב, הוא זמן קצר, ויכולים הציבור לעמוד בו, וגזרו כל ענינים אלו בשלמות: א. גזרו שלא לבנות כלל בנין של שמחה והרווחה ושלא יסייד ביתו בציר וכיוצא, ולא כבכל השנה שמותר לבנות, אלא שצריך להשאיר אמה על אמה. ב. גזרו שלא יעשו סעודת אירוסין כלל, ולא כבכל השנה, שיכול לעשות סעודה, אלא שצריך לשייר דבר אחד ג. גזרו שלא לעסוק במו"מ של שמחה, ובכלל זה כלי כסף, כמ"ש הפמ"ג, וכן שלא לתקן ושלא לקנות בגדים כלל, כמשנ"ת אות א' מהמרדכי, ולא כבכל השנה, שגזרו רק לשייר תכשיט אחד. ד. גזרו שלא לישא אשה כלל, ולא כבכל השנה, שהתירו לישא, והצריכו רק לעשות זכר ע"י נתינת אפר בראש חתנים.

ולפ"ז צריך לומר, שמה שגזרו על ענינים אלו עצמם גם בתעניות על הגשמים, הוא מפני שרצו לדמות הגזירות זו לזו. ואולי יש בזה טעם עמוק יותר, ולא אתפרש לן.

מניעה מבשר ויין

עוד איתא בגמ' שם: "תניא אמר ר' ישמעאל בן אלישע, מיום שחרב בית המקדש דין הוא שנגזור על עצמנו שלא לאכול בשר ולא לשותות יין, אלא אין גוזרין גזרה על הצבור אלא כרוב צבור יכולין לעמוד בה". וצ"ב, למה לא גזרו גם בזה במקצת, כמו שגזר רבי יהושע במקצת על כל הדברים שראוהו הצבור יכול לעמוד בהם, אם יגזרו להמנע מהם לגמרי.

וכן צ"ב למה לא גזרו להמנע מאכילת בשר ושתית יין עכ"פ משנכנס אב. דלא מצינו כלל איסור אכילת בשר ושתית יין אלא בסעודה מפסקת, במשנה (תענית כ"ו ע"ב): "ערב תשעה באב לא יאכל אדם שני תבשילין, לא יאכל בשר ולא ישתה יין".

והנה מנהג אשכנז כמש"כ הטור: "היחידים נמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז ואילך, ומראש חודש ואילך נמנעים כולם מבשר ויין, זולת שבת שאוכלין ושותין כדרך כל השנה כולה". ולפמשת"ל, שיסוד המנהג הוא ע"פ דברי רבי ישמעאל בן אלישע.

שכמו שגזרו חכמים לאסור לגמרי משנכנס אב, את אותם דברים שהזכיר ר' יהושע, שצריך לעשות בהם היכר לחורבן כל השנה, כדי למעט בשמחה, כך ראו גדולי אשכנז לאסור בימים אלו אכילת בשר ושתית יין, שהרי משמע מדברי רבי ישמעאל בן אלישע, שהיה צריך להמנע מאכילתם כל השנה, אלא שזו גזירה שאין הצבור יכולים לעמוד בה. ואם כן כמו שבדברים שהזכיר רבי יהושע, החמירו חכמים יותר בימים אלו, ואסרו לגמרי, כיון שזמן קצר יכולים הצבור לעמוד בגזירות אלו, כך לענין אכילת בשר ויין, שפיר החליטו גדולי אשכנז לגזור, למנוע אכילתם עכ"פ בימים אלו, שזמן קצר יכולים הצבור להמנע מאכילתם.

ותיתי לי שמצאתי בביאור הגר"א סי' תקנ"א סעי' ט', שכתב: "עיקר הטעם הוא כמ"ש בספ"ג דב"ב, תניא אר"י בן אלישע, מיום שחרב ביהמ"ק דין הוא שנגזור כו, אלא אין כו, ונהגו בימים אלו שאפשר לעמוד בזמן מועט, ומתני' אסר בסעודת ערב ט"ב והוסיפו על עצמן".

ומעתה צ"ב, למה לא גזרו חכמי המשנה והגמ' על אכילת בשר ויין, כמו שגזרו על שאר הדברים הנ"ל. והנה המאירי (במתני' תענית כ"ו ע"ב) כתב, שאף שמשנכנס אב ממעטים בשמחה, "אין לאסור מכאן אכילת בשר, וממה שאמרו, אין שמחה אלא בבשר, שמ"מ שמחת אכילה בלא בשר ליכא, אבל אכילת בשר בלא שמחה איכא".

העולה מדברי המאירי, שהבשר אינו משמח, אלא ששמחה בסעודה אינה שלימה בלא בשר, ומש"ה בסעודת יו"ט יש לאכול בשר, כדי שתהיה השמחה בסעודה שלימה. מעתה כיון שאסרו בלא"ה לאכול סעודת שמחה משנכנס אב, אין מקום לאסור אכילת בשר, כיון שאכילת בשר מצד עצמה אינה משמחת (אמנם על יין קשה לתרץ כן, דהרי ריהטת הש"ס בברכות ל"ה ע"ב, דיין עצמו משמח, כדכתיב, ויין ישמח לבב אנוש, וצ"ע).

וא"כ הדק"ל, למה גזרו גדולי אשכנז שלא לאכול בשר ולשתות יין בימים אלו.

והנראה בזה, דהנה המהרש"ל (סי' צ"ב) כתב: "מי שקיבל עליו שלא לאכול בשר בין המצרים ולא לשתות יין, אי שרי במרחץ או לא. אם נאמר, מאחר שהשוה אותה בקבלתו לאותו שבוע של ט' באב, א"כ יאסר נמי ברחיצה, או נימא, דווקא אכילת בשר קבל עליה ותו לא". והשיב המהרש"ל: "מתחילה צריך אתה לידע מקום החומרא של הפרושים הנמנעים מבשר ויין מבין המצרים, כי הוא חד מתלת טעמי. או משום כ"א יום שהתענה דניאל, ומאחר שקשה עליו להתענות מכל וכל, דלא מצי למצער נפשיה כ"כ וחושש דלא להוי חוטא, מתענה במקצת מבשר ויין, או משום דחשבינן כחדא פורענות, והיינו מה שאמר הנביא, כל אויביה השיגוה בין המצרים, והיינו מיום י"ז בתמוז עד ט' באב, ובירושלמי (תענית פ"ד ה"ה) נמי אמרינן, מה יש ביניהם מ"ז בתמוז עד ט' באב, כ"א יום משהובקעה העיר עד שחרב הבית, רצונו לומר, משום הכי מקבלין צערא בעלמא עלייהו כעין תענית כדפרישית, או משום האי טעמא שכתב הכל בו משום ר"מ, שהטעם הנמנעים מבשר ויין מ"ז בתמוז ואילך, מפני שביטל התמיד וניסוך היין. א"כ לכל הני טעמי ליכא שייכא ברחיצה. שהרי אפי' באותן תעניות הכתובים, כגון י' בטבת וי"ז בתמוז, שרי ברחיצה בתענית גופיה, כאשר פסק הא"ז להדיא, א"כ לא תלוי רחיצה בתענית כלל. ועוד, מניעת אכילת בשר תלוי בצער, ומניעות מרחץ תלוי באבילות, וחילופו באבל ממש. א"כ לא שייכי אהדדי, ואין מניעות מרחץ בכלל מניעת בשר".

וכ"כ המג"א סי' תקנ"ח ס"ק ג' בשם המהר"ל, על מה שכתב הרמ"א שם, שכשחל ט"ב בשבת ונדחה ליום ראשון, מותר לאכול בשר ולשתות יין ביום שני, אבל בלילה אסור מפני אבלות של יום: "דכמה מיני תענית של תשובה, אשכחן דאין לאכול במוצאי תענית בשר ויין". הרי דאינו מגדרי אבלות, אלא המשך התענית במקצת³.

ומעתה צריך לבאר, מה הוא ענינה של תענית, כדי שנוכל לבאר אל הביאור, מהו ענינה של מקצת תענית. והנה מצינו חובה להתענות כשתבא צרה על הצבור (רמב"ם הל' תעניות פ"א ה"ד), וכן על מיעוט גשמים (תענית י'). וכתב הרמב"ם (שם ה"ד): "כל השרוי בתענית, בין שהיה מתענה על צרתו או על חלומו בין שהיה מתענה עם הצבור על צרתם, הרי זה לא ינהוג עידונין בעצמו ולא יקל ראשו ולא יהיה שמח וטוב לב אלא דואג ואונן כענין שנאמר (איכה ג') - מה יתאונן אדם חי גבר על חטאיו".

ולפ"ז י"ל דענין התענית הוא להביאו לידי כך שיהיה "דואג ואונן", והיינו שיהיה לבו נשבר ונדכה, וע"י כך יתעורר יותר בתפילה על הצרה. מפני שכן הוא טבע האדם, שכשנמנע מאכילה ושתיה, מתעורר יותר לבקש בלב נשבר על הצרה. ולפ"ז י"ל ש"מקצת תענית" בהמנעות מאכילת בשר, אף היא מביאה במקצת לזה.

³ המג"א סי' תקנ"א ס"ק ל"א כתב, שקטנים שאינם יודעים להתאבל על ירושלים, מותרים לאכול בשר. והדגמ"ר והא"ר חלקו עליו וכתבו, שכמו שאסור לגדולים לספר קטנים ולכבס כסותם, כדאיתא בהל' שמחות ובש"ע שם סעי' י"ד, ה"ה דאסור להם להאכילם בשר. והנה בתה"ד סי' קנ"ב כתב בטעמא דמילתא שאסור לגדולים לכבס לקטנים: "דשייך בהו נמי אבילות, או משום חינוך, או משום עגמת נפש, כדאמרינן קורעין לקטן משום עגמת נפש". וכתב בשעה"צ ס"ק צ"א, דנפק"מ בין הטעמים, אם מותר לכבס לקטן שהוא פחות מגיל חינוך, דלטעם דעגמ"נ אסור, ולאידך טעמא מותר. וא"כ כוונת הדגמ"ר והא"ר לאסור גם להאכיל בשר לקטנים משום עגמ"נ. אמנם למשנ"ת דאיסור אכילת בשר אינו שייך כלל לאבילות, ואינו אלא לצעורי נפשיהו במקצת תענית, ודאי אין שום מקום לדמותו לאיסור כיבוס ותספורת, וצדקו שפיר דברי המג"א, דאין לאסור לקטנים.

וא"כ א"ש היטב, דתקנות רבי יהושע היו למעט בשמחה, והיינו כמשנ"ת לעיל, כדי להראות גודל הצורך בבנין הבית, ולעורר ע"י כך מידת הרחמים, ולזה ראו חכמים לעשות היכר במקצת כל השנה, ומנעו מהם לגמרי משנכנס אב. אבל תענית לא גזרו אלא בת"ב עצמו והוסיפו לגזור שלא לאכול בשר ויין בסעודה המפסקת (אם כדי לצעורי נפשיהו במקצת תענית מבער", כמו שאסור בשר ויין במוצאי תעניות, או מדין אנינות, כמפורסם בשם הגר"ז, דערב ת"ב נחשב מתו מוטל לפניו), ותו לא.

ט

איסור כיבוס ורחיצה משנכנס אב

על דברי הש"ע (סעי' ג'), שהביא דינא דמתניתין, שבוע שחל בו אסורים לספר ולכבס, הגיה הרמ"א, ואנו נוהגין להחמיר בכל זה מתחילת ר"ח עד אחר התענית. ולמשנ"ת, דאיסורים אלו הם מגדר אבלות, צ"ב למה גזרו לנהוג בהם כבר מר"ח, שהרי מצינו בגמ' (תענית כ"ט ע"ב): "אסור לספר ולכבס מראש חדש ועד התענית, דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר, כל החדש כולו אסור, רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו אסור אלא אותה שבת בלבד, ותניא אידך, ונוהג אבל מראש חדש ועד התענית, דברי רבי מאיר, רבי יהודה אומר, כל החדש כולו אסור, רבן שמעון בן גמליאל אומר, אינו אסור אלא אותה שבת בלבד, אמר רבי יוחנן, ושלשתן מקרא אחד דרשו, דכתיב (הושע ב') והשבתי כל משושה חגה חדשה ושבתי. מאן דאמר מראש חדש ועד התענית, מחגה. (פירש"י, כלומר, יליף טעמא מן חגה, דהיינו ראש חדש שנקרא חג), ומאן דאמר כולו אסור, מחדשה, ומאן דאמר כל השבת כולה אסור, משבתה. אמר רבא, הלכה כרבן שמעון בן גמליאל, ואמר רבא, הלכה כרבי מאיר, ותרוייהו לקולא (פירש"י, תרוייהו לקולא, כדמפרש ואזיל, דבלפניו מוקי הלכה כרבי מאיר, דלפניו ולא לאחריו, ובאותה שבת, אבל קודם אותה שבת אפילו לפניו מותר).

מעתה יש להבין, כיון דקי"ל שאבלות אינה נוהגת אלא בשבוע שחל בו ת"ב, ומשנכנס אב לא מצינו שגזרו, אלא מיעוט שמחה, כמשנ"ת, מהיכן יצא מנהגנו להחמיר בכיבוס מר"ח.

ומדברי ביאור הגר"א סעי' ז', עולה ביאור מנהגנו, שהביא דברי הירושלמי (תענית פ"ד ה"ו): "צפוראי נהגין חדשה, טבריא נהגין שבתה, חזרין רבנן דטבריא למנהג כרבנן דצפורי", וכתב: "יש לומר אע"ג דמדינא מותר, כיון דנהגו אסור, כמ"ש שם, נשייא דנהגין א"ר חנינא כל הדברים מנהג, ומזה נתפשט המנהג מ"ש בהגה לאסור מר"ח הכיבוס ושאר דברים".

והיינו שכיון שהמנהג היה משנכנס אב, החמירו לנהוג אבלות מר"ח אב, אף שהוא נגד פסק הש"ס דילן, ויש לנהוג כן, כיון שאסור לבטל מנהג.

והנה בטור שם כתב עוד: "כתב אבי העזרי, נהגו אבותינו שלא לרחוץ מר"ח, ויש עלינו לקיים משום אל תטוש תורת אמך". וכתב בביאור הגר"א (שם סעי' ט"ז): "כמו באבל, וכמו שאסרו מלספר ולכבס". ולפמשנ"ת כוונת הגר"א כנ"ל, דלכאורה טעמא בעי, מה ראו להחמיר בזה כבר משנכנס אב, שהרי אז לא חייבו אלא למעט בשמחה ולא לנהוג באבלות, כמשנ"ת, ועל זה כתב שאסרו גם רחיצה שאסורה באבל, כמו שאסרו לספר ולכבס, ובזה אסרו מחמת שנהגו כן, כמשנ"ת, וכיון שנהגו כן, אסור לבטל המנהג, אף שהוא נגד דינא דגמ' דילן. ואולי זו כוונת הטור בשם הראב"ה, שכתב שיש לקיים מנהג זה משום אל תטוש תורת אמך. והיינו אף שאין טעם למנהג, לפי ש"ס דילן, מ"מ יש לקיימו משום אל תטוש.